

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО»

Трансформація та модернізація країн Східної та Центральної Європи

Комплекс навчально-методичного забезпечення дисципліни

*Рекомендовано Методичною Радою КПІ ім. Ігоря Сікорського
як навчальний посібник для аспірантів
за спеціальністю 054 «Соціологія»*

Київ
КПІ ім. Ігоря Сікорського
2021

Трансформація та модернізація країн Східної та Центральної Європи: Комплекс навчально-методичного забезпечення дисципліни [Електронний ресурс] : навч. посіб. для аспірантів за спеціальністю 054 «Соціологія» / КПІ ім. Ігоря Сікорського ; уклад.: Кутуєв П.В., Багінський А.В. – Електронні текстові дані (1 файл: 72 Кбйт). – Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2021. – 35 с.

Гриф надано Методичною радою КПІ ім. Ігоря Сікорського
(протокол № 7 від 13.05.2021 р.)
за поданням Вченої ради факультету соціології і права
(протокол № 7 від 10.03.2021 р.)

Електронне мережне навчальне видання

Трансформація та модернізація країн Східної та Центральної Європи

Комплекс навчально-методичного забезпечення дисципліни

Укладачі: Кутуєв Павло Володимирович, доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри соціології КПІ ім. Ігоря Сікорського; Багінський Андрій Владиславович, кандидат політичних наук, доцент кафедри соціології КПІ ім. Ігоря Сікорського

Відповідальний редактор: Панченко Любов Феліксівна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціології КПІ ім. Ігоря Сікорського

Рецензент: Попов Костянтин Леонідович, кандидат юридичних наук, доцент, заступник декана факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського

Комплекс навчально-методичного забезпечення навчальної дисципліни містить перелік тем, конспекти лекцій, плани семінарських занять, питання для підсумкового і поточного контролю. Видання має на меті ознайомити аспірантів зі змістом і структурою навчальної дисципліни, сформулювати базові теоретичні знання з трансформації та модернізації країн Східної та Центральної Європи для посилення необхідних для спеціальності компетентностей.

Призначено для здобувачів ступеня доктора філософії за спеціальністю 054 «Соціологія».

ЗМІСТ

I. ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ	4
II. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	5
III. ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ	6
IV. ЛЕКЦІЙНІ ЗАНЯТТЯ	9
Тема 1. Європа у контексті регіонального розвитку.	10
Тема 2. Європейський союз: від ідеї до втілення.	12
Тема 3. Теоретичні підвалини дослідження європейських трансформацій.	13
Тема 4. Трансформація соціально-політичного простору Європи.	15
Тема 5. Траєкторії Центральної та Східної Європи	16
Тема 6. Трансформація соціальних класів та соціальних груп регіону.	17
Тема 7. Демократизація політичних режимів ЦСЄ.	19
Тема 8. Конструювання європейської ідентичності.	20
Тема 9. Україна та концептуальний вимір модернізації	21
V. СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ	23
VI. КОНТРОЛЬНІ РОБОТИ	25
VII. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	26
Додаток	1.
Рейтингова система оцінювання успішності аспірантів	29
Додаток	2.
Питання для підготовки до поточного контролю	32
Додаток	3.
Питання для підготовки до залікової контрольної роботи	33

I. ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ

Навчальна дисципліна «Трансформація та модернізація країн Східної та Центральної Європи» передбачена навчальним планом факультету соціології і права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (КПІ ім. Ігоря Сікорського), розробленим відповідно до освітньо-наукової програми для аспірантів спеціальності 054 «Соціологія», галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки».

Дисципліна належить до циклу професійної підготовки (за вибором). Предмет навчальної дисципліни – трансформація та модернізація країн Східної та Центральної Європи. Дисципліна «Трансформація та модернізація країн Східної та Центральної Європи» посилює компетентності дисциплін нормативної та професійної підготовки і пов'язана з соціологічним та порівняльним аналізом сучасних східно- та центрально-європейських країн, виявленням соціальних процесів, які відбуваються у даних суспільствах, застосуванням загальних моделей методології дослідження та виокремлення окремих кейсів соціально-політичного розвитку країн регіону.

Знання, набуті аспірантами під час засвоєння курсу допоможуть глибинно та детально аналізувати соціальні передумови та наслідки розвитку регіону, прогнозувати тенденції модернізації, трансформації, демократизації суспільств, до яких належить і Україна.

Навчальна дисципліна «Трансформація та модернізація країн Східної та Центральної Європи» вивчається протягом одного семестру, розрахована на 120 годин і складається з аудиторної роботи – 36 годин (лекції – 18 годин, семінарські заняття – 18 годин) та самостійної роботи аспірантів – 84 години.

Розподіл навчального часу та темами наведено у тематичному плані. Комплекс навчально-методичного забезпечення містить плани та зміст лекцій, що дає можливість аспірантам наперед ознайомитися з основними положеннями кожної лекції. Також надаються плани семінарських занять, метою яких є більш докладне опрацювання тем дисципліни та аналіз відповідної літератури, та завдання для самостійної роботи аспірантів, що покликана формувати навички вільного володіння та використання знань з дисципліни. Відпрацювання тем на консультаціях відбувається з окремими аспірантами в індивідуальному порядку, як відпрацювання пропущених аспірантом відповідних занять засобами усного опитування з наданням конспекту усіх питань пропущеного семінару або лекції.

Методика оцінювання рівня засвоєння знань здійснюється шляхом використання рейтингової системи оцінювання. Формою контролю з дисципліни «Трансформація та модернізація країн Східної та Центральної Європи» є залік.

II. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Метою дисципліни - засвоєння аспірантами знань про особливості трансформації та модернізації країн Східної та Центральної Європи. Мета вивчення дисципліни досягається через процес формування здатностей аспірантів поєднувати теоретичні знання з практикою соціальної діяльності.

Мета досягається через реалізацію завдань дисципліни:

- дати цілісний огляд багатоманітних концепцій розвитку регіону;
- виявити особливості траєкторій соціально-політичного простору Європи;
- з'ясувати роль різноманітних соціальних груп у процесі трансформації та модернізації Центральної та Східної Європи.

Відповідно до освітньо-наукової програми аспіранти після засвоєння навчальної дисципліни мають продемонструвати такі результати навчання:

- застосовувати положення соціологічних теорій та концепцій до дослідження соціальних змін в Україні, Європі та світі;
- пояснювати закономірності та особливості розвитку і функціонування соціальних явищ у контексті наукових та професійних задач;
- розуміти соціологічні теорії соціології модернізації та науково-технічного розвитку.

● III. ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

Назви розділів і тем	Кількість годин			
	Всього, у тому числі:	лекції	семінарські	СРС
Тема 1. Європа у контексті регіонального розвитку.	12	2	2	8
Тема 2. Європейський союз: від ідеї до втілення.	12	2	2	8
Тема 3. Теоретичні підвалини дослідження європейських трансформацій.	12	2	2	8
Тема 4. Трансформація соціально-політичного простору Європи.	12	2	2	8
Тема 5. Траєкторії розвитку Центральної та Східної Європи.	12	2	2	8
Тема 6. Трансформація соціальних класів та соціальних груп регіону.	12	2	2	8
Тема 7. Демократизація політичних режимів ЦСЄ.	11	2	1	8
Тема 8. Конструювання європейської ідентичності.	11	2	1	8
Тема 9. Україна та концептуальний вимір модернізації.	11	2	1	8
Модульна контрольна робота	7	0	1	6
Залік	8	0	2	6
Всього годин	120	18	18	84

Тема 1. Європа у контексті регіонального розвитку.

Класифікація теорій регіонального розвитку. Регіональна історія та економічна географія як підвалини теорій регіонального розвитку. Регіоналізм та регіоналізація Європи. «Жорстка» та «м'яка» парадигма теорій регіонального розвитку. Концепція «дифузії інновацій» Т. Хагерстранда. «Європа регіонів» та «Європа вітчизн».

Тема 2. Європейський союз: від ідеї до втілення.

Неофункціоналізм та новий інституціоналізм у європейських студіях. Федералізм проти функціоналізму. Чотири особливості функціоналізму. Ф. Шміттер про регіональну інтеграцію. Три узагальнення європейської інтеграції: «Європа різних швидкостей», «Європа a la carte», «Європа концентричних кіл».

Тема 3. Теоретичні підвалини дослідження європейських трансформацій.

С. Роккан. Концептуальна карта Європи. «Пояс міст». «Європейське поле» у термінах теорії поля П. Бурд'є. Ринкова, політична та правова сфери поля. «Європейське поле» у американських дослідженнях.

Тема 4. Трансформація соціально-політичного простору Європи.

Social space versus Political Space. Глобальний, регіональний, інституціональний та рефлексивний аспект політичного простору Європи. Європейський політичний простір: наднаціональний чи транснаціональний? «Дефіцит демократії» Ю. Хабермаса. Відносини «ядро-периферія». Л.Хуге, Г. Маркс «Багаторівневе управління та європейська інтеграція». Федералістський та функціоналістський типи структурування політичних просторів. Транснаціональні сфери («кишені»). Центральна та Східна Європа у контексті євроінтеграції та євроскептицизму.

Тема 5. Траєкторії розвитку Центральної та Східної Європи.

Докомуністичний, комуністичний та посткомуністичний стан суспільств регіону. СРСР та країни Центральної та Східної Європи: причини, початок та хід трансформацій. Революції 1989-1990 рр.. Трансформація через запозичення: умови реалізації та межі можливого. Від державного соціалізму до транснаціонального капіталізму. Соціальні змін в ЦСЄ в контексті теорій П. Бурд'є. Феномен «оксамитових революцій»

Тема 6. Трансформація соціальних класів та соціальних груп регіону.

Центральноевропейська інтелігенція і буржуазія: особливості взаємодії. Економічна буржуазія та культурна буржуазія. «Прискорення модернізації» як антибуржуазний проект центральноєвропейської інтелігенції. Взаємодія технократів, менеджерів та інтелігенції. Висхідна та низхідна соціальна мобільність серед посткомуністичних еліт. Форми власності та стратегії приватизації. «Капіталізм без капіталістів» у посткомуністичних умовах.

Тема 7. Демократизація політичних режимів ЦСЄ.

Структурні та акторні теорії демократизації. Хвилі демократизації С. Хантінгтона. Класифікації політичних режимів та індекси демократії. Феномен гібридних політичних режимів. «Ресурсне прокляття» як фактор динаміки демократизації. Рейтингові та експертні соціологічні інструменти для порівняльного аналізу трансформацій. Структурні та процедурні фактори режимних трансформацій. Демократії, автократії та «сіра зона»: аналіз прикладів посткомуністичних країн.

Тема 8. Конструювання європейської ідентичності.

Пошук консолідуючих символів ЄС. «Manifesto for re-building Europe» як пошук європейських інтелектуалів. Європеїзм та проблема національної ідентичності. «Революція свідомості» у польській ретроспективі. Дискусії словацької інтелігенції про «ніжну

революцію». Вацлав Гавел і проблема «чеського абсурдизму». Роль творчої інтелігенції у політичному житті Словенії.

Тема 9. Україна та концептуальний вимір модернізації.

Держава, що сприяє розвитку як передумова модернізації в Україні в контексті досліджень П. Кутуєва. Трудові орієнтації населення та виробничий сектор. Ринок праці та інновації. Науково-технічний розвиток у динаміці економічних циклів. Порівняння модернізаційного потенціалу економіки України та країн ЦСЄ. Громадянська активність і політична участь та патронажно-клієнтарна система влади.

IV. ЛЕКЦІЙНІ ЗАНЯТТЯ

Тема 1. Європа у контексті регіонального розвитку.

Перелік основних питань:

1. Вступ до теорій регіонального розвитку.
2. Регіональна історія та економічна географія як підвалини теорій регіонального розвитку.
3. Регіоналізм та регіоналізація Європи.

Завдання на СРС: Хартія місцевого самоврядування та Декларація про регіоналізм.

Література: Баз.: 1, 4; Дод.: 4,6, 7.

Зміст лекції.

Розвиток соціальної сфери життєдіяльності людини безпосередньо пов'язаний зі змінами просторових характеристик людського існування. Якісно нові політичні зміни з'являються в межах територіальних систем різного масштабу – континентів, держав, регіонів, міст.

Регіональний розвиток як розвиток соціально-територіального простору вже не перше сторіччя є предметом розгляду багатьох наук економічного, географічного, соціального спрямування. Науковий інтерес до регіональної проблематики сприяв появі різноманітних субдисциплін – регіональної економіки, економічної географії, регіональної лінгвістики, регіональної історії, політичної географії, політичної регіоналістики, електоральної географії та інших.

Сучасні концепції регіонального розвитку сформувались на основі теоретичного підґрунтя міждисциплінарних досліджень соціальних наук кінця ХІХ – початку ХХ сторіччя. Тоді, теоретичні напрацювання щодо політичного розвитку регіонів стали відображенням тенденцій економічного зростання, індустріалізації, збільшення ролі окремих територій та населених пунктів. Це дозволило виокремити поняття «регіон», створити перші наукові моделі регіонального розвитку, напрацювати методологію регіональних досліджень.

Водночас, домінування теорій національної держави, предметом досліджень яких була держава, відсунуло територіально-політичну проблематику на другий план. Спочатку, вивчення просторових факторів політики відбувалось в межах геополітичних концепцій та теорій.

Одним з основоположників регіональної історії є Фрідріх Ратцель (1844-1904). Ключовою працею Ф. Ратцеля є «Політична географія» («Politische Geographie») (Ratzel, 1897). Ключовою особливістю праці дослідника стала природна концепція походження держави. Встановлювався вплив території, рельєфу на яких живе нація на характеристики державності, а також виокремлювався фактор рефлексії народу щодо прототипу власного існування.

На його думку, «держава живе від землі» та «держава є організмом», що отримує дух від політичної ідеї. Держава формується територією, рельєфом (матеріальне) та осмисленням народом цієї території (духовне). Сутність розвитку держави, за Ратцелем, полягає у збільшенні зв'язку території та народу.

Нові інформаційні технології здатні консолідувати регіональні спільноти, створювати нові канали комунікації в межах регіональних територіально-політичних систем, забезпечувати певний рівень автономії у взаємодії з органами державної влади.

Крім того, мережеві спільноти існують в контексті глобалізації сучасного світу. Зв'язок регіонального розвитку та глобалізації виявляється щонайменше у трьох аспектах:

- комунікативно-технологічній революції, що зосереджена на універсалізації багатоманітних ринків;
- мережевій світовій політиці, в якій уряди є об'єктами впливу (міжнародне право, режими, кодекси) суб'єктів (національні інститути), надаючи в одних випадках транснаціональним акторам поле реальності, в інших – взаємодіючи з неформальними групами (неурядові організації, діаспори, клуби);

- детериторіалізація та детериторизація, перерозподіл функцій різного рівня та типів, висунення геоeкономіки/геокультури як ядра регіонального простору.

Кожному рівню відповідає інституціональне ядро-центр: 1) глобальні фінансові організації; 2) політичні установи, адекватні глобальному охопленню; 3) регіони, субсистеми яких стверджують, реалізують, диференціюють, коректують загальний порядок.

Інформаційне середовище змінює розуміння сталості державних та регіональних кордонів. Обмін інформацією між регіональними суб'єктами влади супроводжується зміною регіональних ідентичностей, надання більш широких смислів процесу транскордонної кооперації.

Виклики глобалізації спричинили певну кризу у взаємодії кордонів, що пов'язана в першу чергу з тим, що регіони не здатні брати на себе нові функції, які раніше належали державі. Організаційна побудова, інформаційна підготовленість «не відповідає масштабу тих викликів, з якими вони вимушено зустрілись».

Сучасний розвиток регіональних територіально-політичних систем відображений у теоріях та концепціях європейської інтеграції.

Теоретичні основи європейського федералізму були закладені у XVII сторіччі у праці професора Й. Альтузіуса "Politica Methodice Digesta, Atque Exemplis Sacris et Profanis Illustrata" (Althusius, 1603). Одиницею аналізу політичної теорії Альтузіуса була вільна спільнота – від професійних гільдій до родових кланів. В свою чергу, спільноти об'єднуються у конфедеративний блок – систему «соцістального федералізму». Метою об'єднання є «взаємна комунікація товарів, послуг і взаємних прав».

Найбільшого значення регіоналізм набув у країнах Західної Європи в процесі створення Європейського Союзу. У 50-60-х рр.. XX сторіччя набула розвитку концепція «Європи регіонів», яка наголошувала на необхідності відміни національних держав та переведення управління на регіональний та наднаціональний рівень.

Альтернативною до цієї концепції стала «Європа вітчизн» Шарля де Голя (1890-1970), де підкреслювалась вагома роль держав-учасниць ЄС в процесі регіонального будівництва. Це призвело до створення трьох складової моделі: ЄС – національна держава – регіони. Наприкінці, 1980-х рр.. ініціаторами просування цієї концепції стали так звані «конституційні регіони», тобто регіони, що мали найбільші повноваження у складі своїх держав.

1988 року Європейський парламент прийняв Хартію регіоналізму. В 1994 році Рада Європи ратифікувала Хартію місцевого самоврядування, а 1996 року – «Декларацію про регіоналізм».

Згідно зі статтею 1 Декларації, «Регіон – це територіальне утворення, сформоване у законодавчому порядку на рівні, що є безпосередньо нижчим після загальнодержавного, та наділене політичним самоврядуванням.» (Досвід децентралізації у країнах Європи, 2015, 23).

Європейський регіоналізм постав як результат зміни інтерпретації значення державних кордонів. В 1963 році Д. де Ружмон охарактеризував державні кордони як гнучкі та рухливі, жорсткість яких поступово зменшується. Джерелом сили європейських регіонів стає їх здатність до відкритості та можливість взаємодіяти один з одним. Дослідник вважав, що перехід від нації до регіону стане величним феноменом XX сторіччя.

В основі регіональної політики Європейського Союзу – принцип субсидіарності. В першопочатковому значенні слово «субсидіарність» означає обмеження компетенції вищих органів влади нижчими. Серед ідейних витоків принципу – праці Арістотеля, Фоми Аквінського, католицьких діячів. В межах Маастрихтського договору 1992 року принцип субсидіарності включав в себе наступні завдання: 1) задоволення центробіжних тенденцій країн-учасниць завдяки встановленню чіткого розмежування між повноваженнями Спільноти та країн-учасниць; 2) прийняття рішень на найнижчому владному рівні і водночас можливість для втручання вищим органом влади у процес; 3) Європейський Союз діє у тих випадках, коли масштаб проблеми не може бути вирішений державою-учасником.

Тема 2. Європейський союз: від ідеї до втілення.

Перелік основних питань:

1. Федералізм проти функціоналізму. Чотири особливості функціоналізму.
2. Ф. Шміттер про регіональну інтеграцію.
3. Три узагальнення європейської інтеграції: «Європа різних швидкостей», «Європа a la carte», «Європа концентричних кіл».

Завдання на СРС: Європейський проект А. Спінеллі.

Література: Баз.: 1; Дод.: 29, 31.

Зміст лекції.

Сутність теорії федералізму в Європі полягала у тому, щоб замінити національні уряди наднаціональними інститутами. Серед засновників концепції європейського федералізму був Альтьєро Спінеллі. На початку 1980-х рр.. під керівництвом дослідника було підготовлено проект Договору про Європейський Союз. А. Спінеллі підкреслював, що свідомо відмова від національного суверенітету пов'язана з безпековими та економічними вигодами. Основою федеративного об'єднання мало стати спільне культурне середовище. Модель федералізму закладала поступовий перехід до прийняття політичних рішень наднаціональним конституційним органом.

Отже, європейська інтеграція відбувається як в процесі централізації прийняття політичних рішень, так і децентралізації влади, що стосується передусім місцевого рівня. Подальші дослідження європейського регіоналізму стосувались вивчення структури та функцій інститутів регіональних перетворень.

На противагу федералізму, представники теорії функціоналізму (Д. Мітрані) та неофункціоналізму (Е. Хаас, Ф.Шміттер, А. Етціоні) акцентують увагу на розвитку базових функціональних потреб регіонів – економічного життя, торгівлі, інфраструктури. Водночас, в межах і функціоналізму, як і федералізму концепція «нації-держави» розглядається як пережиток минулого.

Функціоналізм став продовженням наукової школи ліберального інституціоналізму. У працях Д. Мітрані «Система діючого світу» (1944) та «Перспектива інтеграції: федералізм, або функціоналізм» (1944) стверджувалось, що управління економічним та соціальним розвитком призведе до створення інтернаціональних агентств, що в свою чергу зменшить ідеологічні протиріччя та збільшить легітимність наднаціональних урядів.

На думку функціоналістів, співробітництво в одній сфері призводить до співпраці в інших сферах, в результаті чого мають виникнути міжнародні агентства з атрибутами національних держав. Теоретичні позиції функціоналізму дозволили знайти новий науковий підхід до європейської інтеграції регіонів. Однак, дослідження набули технократичного характеру, тоді як політичні фактори регіоналізації ігнорувались.

Е.Хаас виокремив чотири особливості функціоналізму на основі розділення певних понять:

1. Функціоналісти розділяють владу і добробут, як певні типи людських та державних цілей.
2. Функціоналісти розподіляють державні завдання на їхні певні елементи, зокрема розмежовують воєнні – орієнтовані на владу, та економічні – орієнтовані на добробут завдання. Інтегративність виконання завдань полягає у їх взаємозамінності в процесі управління.
3. Ключовий поділ – між політичним і технічним, роботою політика та експерта. Завоювання політичної складової економічною відбувається через орієнтованого на добробут експерта.
4. Функціоналісти також розрізняють різновиди лояльності, властиві для політичного актора. Заміна функцій, що здійснюють різноманітні організації призводить до зміни багатоманітних лояльностей особистості (Haas, 1968).

Кінцевою метою політичного розвитку функціоналісти вважають світову федерацію, що базується на політичних спільнотах з лояльними особистостями. Не дивлячись на значний вплив на інтегративні процеси, існуючі теорії не відображали всю мінливість міжнародної політики, а мали скоріше вигляд політичних програм. Більш теоретично розробленими та концептуально оформленими науковими розробками регіональної інтеграції стали неофункціоналізм та трансакціонізм.

Ф. Шміттер визначив положення неофункціоналізму наступним чином:

- неофункціоналізм – це теорія регіональної інтеграції, що робить основний акцент на ролі недержавних акторів, особливо «секретаріату» регіональної організації, груп інтересів та соціальних рухів, які діють, від яких залежать передумови інтеграції;

- держави-учасники встановлюють первинний договір, але не є єдиними акторами інтеграції;

- регіональні бюрократичні еліти та групи інтересів створюють «непередбачувані наслідки» інтеграції

- ключовим поняттям неофункціоналізму є поняття «перетікання» (spillover). «Перетікання» означає, що соціально-економічні успіхи регіональної інтеграції поступово переходять у політичну площину (Schmitter, 2003).

На думку Є. Кіш, можна виокремити три сучасні теоретико-методологічні узагальнення інтегративних процесів в Європі. 1) «Європа різних швидкостей», коли не всі держави-учасники хочуть мати однаковий темп у інтеграції; 2) Європа *a la carte*, так зване «меню» стратегій розвитку європейських країн. Держави можуть обирати міру участі у тих, чи інших складових інтегративних процесів; 3) «Європа концентричних кіл», концепція яка визначає чотири радіуси європейського співробітництва – від членів ЄС до членів ОБСЄ (Кіш, 2012).

Тема 3. Теоретичні підвалини дослідження європейських трансформацій.

Перелік основних питань:

1. С. Роккан. Концептуальна карта Європи. «Пояс міст».

2. «Європейське поле» у термінах теорії поля П. Бурд'є. Ринкова, політична та правова сфери поля.

Завдання на СРС: «Funnel of Causality» як метод дослідження різних вимірів соціального та політичного часу.

Література: Баз.: 5, 7. Доп.: 7, 20, 24, 30.

Зміст лекції.

Особливий інтерес представляє модель структури «розколів», розроблена Ст. Рокканом і С.М.Ліпсетом. Автори пропонують розглядати сучасні політичні процеси, у тому числі й на регіональному рівні в контексті «застиглих» альянсів і розколів між основними політичними акторами.

Дослідники виділяють чотири аспекти для побудови моделі Західної Європи:

1. динаміка «пояси міст»;
2. союзи і варіанти вибору на критичних етапах європейської історії, а також форми союзів і партійних систем;
3. точка «затвердіння» у сучасному державному будівництві;
4. відособлення і/або збереження етнічних меншин (Rokkan, 1987).

На підставі цих характеристик учені формулюють модель взаємозв'язку між топологічним / географічним місцем розташування в Європі і успішністю формування нації та держави.

Поняття «Пояс міст», у свою чергу, включає два моменти:

- рівновага сил — жодне місто не підпорядковувало собі інше;

- стійкість внутрішньої рівноваги і стабільне територіальне розташування в часовому масштабі (Rokkan, 1987).

При цьому «пояс міст» виконував функцію каналу поширення юридичних кодексів, алфавіту, релігії, вимог громадян, союзницьких стосунків тощо.

Норвезький дослідник Ст. У. Ларсен підкреслює: «Заслуга Роккана у спробі розкрити внутрішню динаміку міжміської конкуренції як рушійну силу розвитку усього регіону, показати її наслідки для найближчих територій Західної Європи» (Ларсен, 1995).

У цьому зв'язку найбільший інтерес для нашого дослідження становить та обставина, що структури альянсів (за останні 400 років), історії, що складаються в різні «критичні точки», такі, як Реформація, революція у Франції, промислова революція і «комуністична» революція, справили визначальний вплив на виникнення розколів і союзів, що характеризують конфігурацію партійної системи країн Західної Європи.

Це дослідження дозволило С.М. Ліпсету і Ст. Роккану сформулювати тезу про «затвердіння», який є спробою визначити точку в історії, де сходяться основні лінії розколу і об'єднання. Згідно з цією гіпотезою - усі європейські держави досягли своєї остаточної форми під кутом зору електоральних і партійних систем та правил голосування до 20-х рр. минулого століття.

Ще однією цікавою гіпотезою виступає теза, згідно з якою «пояс міст» став ядром і рушійною силою Західної Європи, що визначив її територіальний поділ і структуру. При цьому особливу увагу слід звернути на ту обставину, що держави-імперії виникали поза «поясом міст», тоді як між «поясом міст» і династичними центрами розташовувалася периферія імперій.

В ході вивчення периферії, дослідники приходять до висновку, що в Європі відбувалися значні міграційні зміни, внаслідок чого утворилося зміщення поселень, які відрізнялися один від одного мовою, традиціями і релігією. Після розпаду Римської імперії утворилися численні анклавні «периферійного населення». У середні віки й пізніше більшість з цих анклавів були поглинені потужними державами центру, але деякі змогли зберегти свою ідентичність і часткову автономію.

Стейн Роккан простежив історичні корені й сьогоденне розташування кожного з анклавів другого типу і звернув увагу на ту обставину, що кінець 70-х рр. XX століття ознаменувався загостренням сепаратистських тенденцій на території таких регіонів.

У цьому зв'язку дослідниками розробляється «теорія периферій» (Rokkan, 1987).

На думку Ст. Роккана: «Периферія є залежною і контролює, в кращому випадку, лише свої власні ресурси, вона ізольована від усіх регіонів окрім центрального; не вносить значного внеску до загального потоку комунікацій усередині певної території, не володіє універсальною культурою, не утворює самодостатнього цілого, має значення лише для обмеженого кола осіб і не домінує на певній території».

Ст. Роккан виокремлює два типи периферій: горизонтальну та вертикальну. Горизонтальна розуміється ним винятково в географічному сенсі як протиставлення певної території та її населення іншій території з її населенням. Вертикальна тлумачиться як протиставлення груп осіб, які приймають політичні рішення, з одного боку, та населення, що не здійснює відчутного впливу на ці групи, а також на процеси прийняття політичних рішень, - з іншого. В межах вертикального типу периферій формуються місцеві політичні, економічні та культурні еліти внаслідок чого, «територіальна політична система розпадається на низку регіонів (територіальних одиниць, які мають спільні риси), кожен з яких, певним чином, залежить від головних чи підлеглих центрів в межах ієрархії міст, що утворюють систему» (Rokkan, 1987).

Тож периферія має певні сутнісні ознаки, а саме: віддаленість від центру, відмінність від центру та залежність від центру. Водночас, Роккан наголошує на тому, що центри не лише контролюють периферії, але й залежать від них, передусім у пункті постачання ресурсами.

Згідно цієї концепції, «пояс міст» був оточений двома «буферними зонами», населення яких відрізняється як від громадян «пояса міст», так і підданих імперії в етнічному, релігійному і культурному відношенні. Ці «буферні зони» забезпечували «поясу» захист проти династичних центрів на заході і сході від нього: будучи відмінними від династичних центрів і розташованими на значній відстані від них, вони насилу піддавалися інтеграції.

Якщо користуватися мовою, запропоновим свого часу французьким соціологом П'єром Бурдьє (Бурдьє, 1993), то ареною боротьби соціальних агентів за виживання або поліпшення своїх позицій виступають поля (економічне, культурне, соціальне, символічне і безліч інших). габітус (система диспозицій, що породжує і структурує практику агента та його подання) дозволяє агенту спонтанно реагувати на події і ситуації. Будь-яке поле являє свого роду конкурентний ринок, де використовуються різного виду ресурси. Функціонування і зміна полів підпорядковане полю економічного виробництва, а ключовою точкою сходження агентів, що займають домінуючі позиції в окремих полях, є поле влади (політики). Ієрархія владних відношень в рамках владного поля структурує інші поля.

В якості однієї зі спроб комбінування історичного і соціологічного інституціоналізму у вивченні Євросоюзу згадаємо статтю американців Ніла Флігстіна і Алека Стоун Світа. Вони вдаються для цього до поняття «європейське поле», яке, в їх трактуванні, складається з: 1) організацій, які намагаються структурувати свою навколишнє середовище (під організаціями автори статті розуміють інституційні структури ЄС); 2) набору заздалегідь встановлених правил, які обмежують дію присутніх на арені організацій і забезпечують його можливість; 3) добре підготовлених стратегічних акторів, які використовують організації для розвитку форм співробітництва між не пов'язаними між собою групами (Fligstein, Stone, 2002, 1211). Інакше кажучи, європейське поле для них – це політичний простір інтегрованої Європи з інститутами ЄС і стратегічними акторами.

Тема 4. Трансформація соціально-політичного простору Європи.

Перелік основних питань:

1. Глобальний, регіональний, інституціональний та рефлексивний аспект політичного простору Європи.
2. Європейський політичний простір: наднаціональний чи транснаціональний?
3. Відносини «ядро-периферія».

Завдання на СРС: Європеїзація як процес структурування європейського транснаціонального простору (Джонс, Кларк, 2010).

Література: Баз.: 1, 4; Дод.: 7, 22, 25.

Зміст лекції.

Соціальний простір (social space) можна тлумачити як мислиму реальність, яка вибудовується людьми відповідно до послідовної системи уявлень. Саме в ній підтримується і відтворюється соціальна практика. Інакше кажучи, соціальний простір є віртуальне буття, яке саме себе виявляє в людських уявленнях, а зовсім не метафора або абстракція, яка в позитивістському ключі опосередковано забезпечувала б об'єктивації (передачу в формі, доступній сприйняттю стороннього спостерігача, «опредмечування») «чогось суб'єктивного».

Політичний простір (political space) є різновидом простору соціального. Політичний простір можна визначити як сукупність політичних правил і установок (інститутів), яким певна спільнота, об'єднана загальною культурою (нормами, цінностями, ідентичностями), підпорядкував своє життя.

У політичному просторі Європейського союзу суб'єктом виступає «політичний клас» інтегрованої Європи. Населення ж тривалий час дотримувалося «дозвільного консенсусу», регіональної інтеграції, що вперше дав збій в 1992-1993 рр. в період прийняття Маастріхтського договору, а потім зруйнувався, що тепер стало серйозним фактором, що кидає виклик подальшому розвитку. В ЄС виявилися налагоджені множинні транснаціональні канали політичних зв'язків, відповідні викликам глобалізації, але подальше множення сфер

взаємодії ліберально-орієнтованих європейських еліт без активного залучення сил і підтримки громадянського суспільства загрожує посиленням демократичного дефіциту. Недарма європейський омбудсмен Емілі О'Рейлі заявила, виступаючи на заключному конференції «Європейського року громадян - 2013» у Вільнюсі (Литва) в грудні 2013 року, що основна мета громадянства ЄС полягає в тому, щоб люди відчували сильнішу прихильність до Євросоюзу. І вона поки що поки не досягнута. Вона закликала політиків і представників громадянського суспільства звертати увагу не тільки на економічні проблеми, але також на кризу ідентичності і легітимності (O'Reilly, 2013).

Безумовно, запропоноване вище трактування політичного простору не є єдино можливим. Як альтернативний приклад можна послатися на статтю трьох європейських авторів, які визначають політичний простір (policy space) як «інституційне поле з акторами, правилами і практиками, асоційованими з зусиллями влади по вирішенню визначеної категорії питань і проблем» (Boin, Ekengren, Rhinard, 2006, 407). Вони використовують даний концепт як аналітичний інструмент, щоб дослідити політику ЄС щодо захищеності європейських громадян (тобто стосується до вибудовування в його межах простору безпеки).

Але перше з цих двох трактувань політичного простору є ширшим. Воно визначається також як більш корисне для послідовного подолання «інтелектуального апартеїду».

Існує зв'язок між інтеграційними інститутами і формуванням національних курсів всередині ЄС. Пріоритети груп інтересів, що діють в національній політиці, оформлюються в контексті, який включає Євросоюз. Так само, не можна ігнорувати внутрішні чинники формування цього відношення. Однак погляд на ЄС як на міждержавний режим або на приклад міжнародного співробітництва випускає з уваги цю сторону проблеми. У той же час в сучасному Євросоюзі не відбувається явного перетікання суверенітету з національного на наднаціональний рівень. Ми спостерігаємо, як політичні процеси розподілу компетенцій, їх змісту і масштабу постійно перекроюються в ході боротьби за владу, яку ведуть між собою національні та європейські актори, що представляють різні публічні (державні) або приватні інтереси.

Класичні інтеграційні теорії, такі як неофункціоналізм, теорія комунікації та ліберальний міждержавний підхід, зберігають тісний зв'язок з наукою про міжнародних відносинах, проте вони недостатньо гнучкі, щоб простежити за їхньою допомогою складну інтеграційну динаміку. Це стало зрозуміло вже в 1990-і роки, коли був заснований Європейський союз і запрацював спочатку Єдиний внутрішній ринок, а потім - Економічний і валютний союз.

Тема 5. Траєкторії розвитку Центральної та Східної Європи.

Перелік основних питань:

1. Докомуністичний, комуністичний та посткомуністичний стан суспільств регіону.
2. Теорії пристосування траєкторій та path-dependent.

Завдання на СРС: Феномен «оксамитових революцій».

Література: Баз.: 1, 4; Дод.:1, 3, 9.

Зміст лекції:

Соціальний простір посткомуністичного капіталізму відрізняється від інших соціальних структур. У довоєнній Центральній Європі предметом престижу була репутація, багатство та благородність походження. В період 1940-х років, в період сталінізму, знатність походження була скоріше недоліком, аніж перевагою. Після «відлиги» 1960-х років освіта та навички знову виходять на перше місце. В кінці 1980-х років партійність втрачає свій вплив, стає модним «бути позапартійним».

За капіталізму серед трьох видів капіталу Бурд'є – економічного, соціального, культурного домінує саме економічний. В суспільствах державного соціалізму економічний

капітал мав найменше значення. Соціальний капітал інституціалізувався у формі членства в Комуністичній партії.

Щоб бути успішною в докомуністичну, комуністичну та посткомуністичну епоху людина мала використовувати різні комбінації капіталів. Докомуністичні суспільства мали подвійну стратифікаційну систему з домінуванням феодальних порядків та практик нових економічних класів. Комуністи знищили феодальну складову, засновану на возвеличенні статусу, проте натомість створили систему соціалістичної протекції, інституціалізовану в членстві в Комуністичній партії. В посткомуністичних суспільствах домінує логіка культурного капіталу. Головними переможцями у посткомуністичній трансформації були освічені люди середнього віку, які отримали змогу створити свій бізнес.

Проте, П.Кутуєв підкреслює, що Центральна Європа торує шлях розбудови капіталістичних інституцій за відсутності місцевих капіталістів – роль останніх посідають транснаціональні корпорації – що відкриває можливості для залежного розвитку, натомість соціальні зміни в Україні – так само, як і в Росії – достоту мали своїм вислідом повстання потужного класу капіталістів, етос якого спонукає до дій, що підривають інституції раціонального капіталізму, та скеровує країну дорогою розвитку недорозвитку. Подальша патримоніалізація держави та консолідація персонального правління (під цим явищем Г.Рот розумів детрадиціоналізований, персоніфікований патримоніалізм), які можуть набирати олігархічно-суперпрезиденталістських або олігархічно-парламентських форм із акцентацією на клієнталізмі, уможливають поступ клептократичної держави, що спрямована проти розвитку, симбіонтом якої є політичний капіталізм (Кутуєв, 2016).

Замість руху до спільної цілі, східноєвропейські суспільства демонструють залежність від попереднього шляху (path dependent). В.Севел (William Sewell, 1996), наприклад, запропонував вважати «визначеним шляхом» ситуацію, за якої те, «що сталося на початковій точці часу впливатиме на можливі результати послідовності подій, які відбуваються, і на наступних точках часу».

Альтернативний, вужчий концепт «визначеного шляху» запропонувала М.Леві (Margaret Levi, 1997): «Цей концепт означає, якщо він взагалі щось означає, те, що певна країна чи регіон почали рухатися в певному напрямку, й ціна зміни цього напрямку є занадто високою. Там можливі й інші точки вибору, але вузька колія наявних інституційних структур завадить легкому рестарту вихідного вибору. Можливо, кращою метафорою цієї ситуації, аніж «визначений шлях», було б метафора дерева. З одного стовбуру ростуть багато різних гілок, як великих, так і малих. Хоча можливо спуститися униз або перелазити з одної на іншу, особливо, якщо обрана гілка зламалася. Але гілка за будь-якої ситуації, по якій може пересуватися людина, лише одна».

Тема 6. Трансформація соціальних класів та соціальних груп регіону.

Перелік основних питань:

1. СРСР та країни Центральної та Східної Європи: причини, початок та хід трансформацій.
2. Трансформація через запозичення: умови реалізації та межі можливого.

Завдання на СРС: Досвід реінтеграції Хорватії.

Література: Баз.: 1, 4; Дод.: 5, 28, 29.

Зміст лекції:

Сучасний етап дослідження демократичних трансформацій пов'язаний в першу чергу з аналізом транзиту в пострадянських державах. На цьому етапі стало зрозуміло, що екстраполяція західних дослідницьких моделей на пострадянський простір не дає аналітичних результатів (Багінський, 2011).

Виходячи з цього, деякі дослідники пропонують поєднати структурний та процедурний підходи в єдину синтетичну нелінійну модель. А. Мельвіль ввів в науковий обіг поняття «воронки причинності» в зміст якого дослідник вкладає ієрархію факторів політичних трансформацій серед яких:

- Зовнішнє, міжнародне середовище;
- Держава та націоутворюючі фактори;
- Загальний рівень соціально-економічного розвитку суспільства;
- Соціально – класові процеси та умови;
- Соціокультурні та ціннісні фактори, що домінують у суспільстві;
- Політичні фактори та процеси;
- Індивідуальні, особистісні фактори політичних акторів (Мельвіль, 1998, 7).

На думку Б. Макаренка, головними рисами демократичних трансформацій пострадянських країн, що якісно відрізняють їх від транзитних держав інших світових регіонів є:

- досвід єдиної домінуючої ідеології;
- відсутність ринкових відносин;
- близькі інституціональні моделі державного устрою;
- схожість багатьох складових політичної культури (Макаренко, 2008).

Іншим проміжним висновком дослідників політичних трансформацій пострадянського простору стало визнання нелінійності та непередбачуваності результатів демократичного транзиту. Наприклад, В.Гельман пропонує модель транзиту як «перехід з відкритим фіналом» (Гельман, 2001).

Автори праці «Інституціональний дизайн в посткомуністичних країнах. Перебудувати корабель в морі» не розрізняють поняття «інституціоналізації» та «консолідації». В той же час Дж. Елстер, Г. Оффе, У. Преус виокремлюють вертикальний та горизонтальний вимір процесу консолідації демократії. Вертикальний вимір демократичної консолідації полягає в тому, що будь-яке політичне рішення обмежується законом, що займає вищу позицію в ієрархії соціальних норм. Горизонтальний вимір демократичної консолідації полягає в автономності інституціональних сфер та обмеженості обігу соціальних статусів від однієї сфери до іншої (Elster, Clauss and Ulrich, 1998, 29-31).

Наукові здобутки транзитології підтверджують тезу про те, що основним чинником демократичної консолідації є реалізація політичної влади політичними елітами з метою прийняття рішень, спрямованих на покращення якості демократії. Враховуючи це, необхідно розмежувати зміст понять «консолідація суспільства» та «консолідація державної влади». Термін «консолідація державної влади» відображає інтеграцію політичних еліт навколо спільних цілей. Поняття «консолідація суспільства» означає інтеграцію різноманітних соціальних груп суспільства (Багінський, 2011).

Консолідація державної влади передбачає взаємодію держави як зі суспільством в цілому, так і з окремими його елементами, тобто соціальними групами, що складають соціальну структуру суспільства. Ідеал функціонування держави полягає у задоволенні та узгодженні багатоманітних інтересів соціальних груп. Але, такий бажаний стан є недосяжним, оскільки інтереси соціальних груп часто не збігаються. На цьому ґрунті виникають конфлікти, які реалізуються в процесі боротьби за політичну владу (Багінський, 2011).

Які трансформаційні перетворення були характерними для цих країн у 1980–2010 рр.?

Перш за все вони торкалися зміни ролі та місця держави в управлінні соціально-економічними та політичними процесами. М. Бондарець вважає, що необхідно було замінити структуру тоталітарного державного апарату на нову, що адекватна ринковій економіці, при цьому, опікуючись такими цілями розвитку, як підтримка конкурентоспроможності країни на світовому ринку, зайнятості та відповідного рівня соціальних стандартів населення. Тобто, з одного боку, повстало завдання зруйнувати стару адміністративно-тоталітарну систему державного управління, а з другого, будувати нову економічну систему, що заснована на засадах ринкової економіки. Цей процес у більшості країн характеризувався певним вакуумом

через відсутність чіткої стратегії та механізмів трансформації, що стало підґрунтям для економічних порушень та зловживань. Однією із проблем, що мали розв'язати дані країни, був вибір моделі трансформаційної економіки. При цьому розглядалися здебільшого два реалізаційних варіанти, або моделі: так звана "шокова терапія" і поступова, градуалістська стратегія. (Бондарець, 2011)

Тема 7. Демократизація політичних режимів ЦСЄ.

Перелік основних питань:

1. Структурні та процедурні теорії демократизації.
2. Теорія демократизації С. Хантінгтона.

Завдання на СРС: Рейтингові та експертні соціологічні інструменти для порівняльного аналізу трансформацій.

Література: Баз.: 2, 5; Дод.: 5, 10, 12, 20, 28.

Зміст лекції.

Теорія демократичного транзиту у середині 1980-х років набула свого розвитку в першу чергу завдяки працям Ф.Шмітера, Г. О'Доннелла, Л. Уайтхеда. В 1986 році побачило світ видання «Переходи від авторитарного правління: перспективи демократії», де в роботі Г.О'Доннелла та Ф.Шмітера «Переходи від авторитарного правління» (1986) вперше з'являється поняття «демократична консолідація». В ній дослідники вважають умовою консолідації демократії «інституціоналізацію нових норм і структур режиму, розширення його легітимації та усунення перешкод, які на першопочатковому етапі роблять це становлення складним» (O'Donnell, Schmitter, 1991, 73).

У виданні дослідники аналізували емпіричний матеріал присвячений демократичним трансформаціям у 1950-х – 1980-х роках. Вони прийшли до висновку, що лише від суб'єктивного вибору політичних акторів, а не від об'єктивно діючих суспільних факторів залежить перспектива демократизації суспільства. Іншим важливим результатом дослідницького проекту стала розробка трифазової моделі «лібералізація – демократизація – соціалізація».

Отже, за процедурного підходу в межах транзитологічної парадигми, процес демократичної трансформації включає три послідовних етапи: лібералізацію-демократизацію (інституціоналізацію) – консолідацію (соціалізацію). Лібералізація характеризується поступовим відходом від недемократичних політичних інститутів та структур, та поширенням в суспільстві громадянських прав і свобод. Сутність демократизації, або інституціоналізації полягає у становленні демократичних політичних інститутів – прозорих виборів та виборчих процедур, політичних партій в контексті багатопартійності, громадських організацій в структурі громадянського суспільства, незалежних ЗМІ тощо. Якісно новим етапом демократичної трансформації суспільства постає демократична консолідація, коли політичні норми та інститути функціонують не лише формально, а й є закріпленими в повсякденній поведінці та діяльності людей, що відтворюється в демократичній політичній культурі (Багінський, 2011).

Протилежний до процедурного, структурний підхід до дослідження демократичної трансформації суспільства виокремлює не послідовність етапів демократизації, а звертає увагу на різноманітні чинники процесу: політичні, економічні, соціальні, культурні. Останні є найменш дослідженими, і, водночас найбільш перспективними для аналізу, оскільки саме культура здійснює функцію соціалізації політичних норм та зразків поведінки. Культура є вагомим фактором політики та політичних процесів, особливо під час суспільних трансформацій, коли нестабільність відсилає індивідів до пошуку смислових значень соціальних дій та комунікації. Сміслові значення демократії, яка лише формується і має бути встановлена, містяться не в деклараціях громадянських прав і свобод, не в апеляції до

новостворених політичних інститутів, що як правило є дисфункціональними, а в зверненні до культурних форм політичної комунікації (Багінський, 2011).

Поняття «хвилі демократизації» відображає просторово-часові характеристики демократичного процесу. Транзити так званої «третьої хвилі демократизації», з одного боку, значно посилили увагу науковців до дослідження демократичних транзитів, а з іншого – надали дослідникам багато емпіричного матеріалу (Мадатов, 2001, 47).

Порівнюючи досвід демократизації латиноамериканських країн та країн Східної Європи, С.Хантінгтон запропонував три варіанти демократичного переходу:

- Трансформація (перехід ініціюється та здійснюється правлячими елітами);
- Заміна (колапс авторитарного режиму та прихід до влади опозиції, що здійснює демократизацію - Чехословаччина);
- Заміщення (спільні дії правлячої еліти та опозиційних сил) (Хантінгтон, 2003, 127).

Одним з дослідників проблеми пострадянських демократій є колишній віце-президент Фонду Карнегі Т. Карозерс. На думку Т. Карозерса, перехідні демократії зупинились на шляху до демократичної консолідації, проте вони не є диктаторськими режимами. Вони вступили у «політичну сіру зону» до якої входить близька 100 перехідних суспільств світу (Карозерс, 2007, 48).

Тема 8. Конструювання європейської ідентичності.

Перелік основних питань:

1. Пошук консолідуючих символів ЄС.
2. «Manifesto for re-building Europe» як пошук європейських інтелектуалів. *Завдання на СРС:* Національні міфи у культурно-символічній політиці центрально- та східноєвропейських держав.

Література: Баз.: 2, 3; Дод.: 2, 15.

Зміст лекції.

В умовах економічної кризи та інституційних викликів Європейський Союз зіткнувся з проблемою конституювання європейської ідентичності серед учасників об'єднання. Дана ситуація не покращує легітимацію політичного управління в європейському співтоваристві. У ініціативах європейських держав простежуються спроби створення загального комунікативно-символічного простору виходячи з національних політико-культурних моделей. Особливості розвитку європейської ідентичності безпосередньо пов'язані з використанням символічних структур для легітимації Європейського Союзу в світовому політичному процесі і для внутрішньої легітимності політичних систем окремих країн Європи. Тому різні способи символізації політики потребують докладного аналізу (Багінський, 2016).

Сучасні наукові дискусії стосуються пошуку символів необхідних для консолідації європейського співтовариства, подолання суперечностей минулого, віднайдення смислів, які мали б цінність і репутацію серед громадян усіх членів ЄС, і формували ключові значення політичного дискурсу, створюючи європейську ідентичність майбутнього (Timmerman etc, 2013).

Генезис символічного розуміння простору політики походить зі Стародавньої Греції, де політична територія поліса відповідала його географічній території. Не випадково стародавні греки називали символом уламки посуду, що були унікальним ключем для ідентичності поліса - співтовариства і його громадян. Сам термін «Європа» є міфологічним за походженням. Згідно з легендою, фінікійська царівна Європа, дочка царя Агенора, була викрадена Зевсом, щоб постав у образі чарівного бика, і перевезена на острів Крит, незабаром народивши йому трьох синів.

У Середньовіччі символічний простір Європи став антитезою міфологічним уявленням про світ, наповнюючись релігійною символікою західного християнства. Ідеології Нового

часу висловлювали автономізацію символічного поля політики, певне дистанціювання від моделі всеосяжної легітимації влади в межах міфологічної та релігійної традицій. К. Гірц зазначає, що ідеологія існує як система взаємодіючих символів, структура смислів, що функціонують в результаті взаємного впливу і «проявляється як» символічний вихід »для порушеного суспільством дисбалансу емоційних відхилень» (Гірц, 2004, 236).

Активні заходи з конструювання європейської транснаціональної ідентичності почалися в 80-х роках ХХ століття. У 1984 році спеціально створений комітет з інтеграції європейських народів в культурному секторі очолив італійський парламентарій П'єтро Адоніно. У своїй доповіді він і члени Комітету наголошували, що «символи відіграють ключову роль у підвищенні свідомості, але є необхідність зробити так, щоб європейський громадянин був в курсі різних елементів, складових його європейської ідентичності, культурної єдності у всій розмаїтості її вираження та історичних зв'язків, які поєднують народи Європи» (Gamble etc, 1996 с. 100).

Одним з перших кроків з розвитку європейської спільноти стало створення емблеми і прапора ЄС. Дванадцять жовтих зірок на синьому тлі семантично відсилають до міфологічних і релігійних сюжетів: дванадцятьох апостолів, знаків Зодіаку, п'ятнадцятиріччя. Гімн «Ода радості» на музику Бетховена, який символізує ідеали свободи, братерства, миру і солідарності, став офіційним гімном Європейського Союзу в 1985 році. Ритуальна складова легітимації політичного керівництва ЄС виражена, зокрема, в його «церемоніальному управлінні», коли зустрічі європейського політиків високого рівня надають особливої ваги прийнятим політичним рішенням (Багінський, 2016).

Об'єднання Європи стало переходом з фази невизначеності у фазу нової легітимізації системи символів - європейського «символічного універсуму». Суспільний дискурс спирається на символічні структури минулого, схеми розповіді і мета-наративи. Універсальні смисли за допомогою сучасної візуальної культури та дизайну, створюють нові поля для легітимації політичних інститутів. У цьому плані, міфи як завжди актуальна, частина соціального дискурсу формують нинішній європейський культурний та політичний простір (Багінський, 2016).

У «Маніфесті перебудови Європи» (Manifesto for re-building Europe), підписаному і опублікованому провідними європейськими інтелектуалами в 2012 році, озвучено тезу: «не питайте, що Європа зробила для вас, запитуйте, що ви робите для Європи» (Lipinski, 2010). Таким чином, підкреслюється першорядна роль національних держав і регіональних утворень у формуванні європейського співтовариства, для реалізації ініціатив «знизу вгору». Мова йде і про подолання протиріч в легітимації політичних інститутів ЄС. Пам'ять про попередні кризи європейської ідентичності ХХ століття впливає на формування сучасної системи значень об'єднання.

Особливості символічного простору країн Центральної та Східної Європи обумовлені їх історичним розвитком і позначені перебуванням у складі імперій, в той час як у Західній Європі відбувалося становлення націй-держав. Історичними символами східноєвропейського регіону стали способи протистояння імперським практикам, що втілювалося у зверненні до національних міфів (Багінський, 2016).

Тема 9. Україна та концептуальний вимір модернізації

Перелік основних питань:

1. Держава, що сприяє розвитку як передумова модернізації в Україні.
2. Держава, що сприяє розвитку у європейському контексті.

Завдання на СРС: Демократичні та автократичні держави, що сприяють розвитку.

Література: Баз.: 1, 2, 3; Дод.: 3, 19.

Зміст лекції.

Успішне формулювання та втілення політики розбудови держави, що сприяє розвитку, є можливим лише за умови дослідження аналогічних процесів в інших суспільствах, врахування неповторності кожного «історичного індивідуума» та детального аналізу розмаїтих моделей і стратегій досягнення модерного суспільного порядку та стабільного розвитку. За такого підходу зверхній свідомий та підсвідомий апіорізм, закорінений у євроцентричній інтелектуальній традиції, втрачає свою легітимність. Розвиток за умов відсталості робить імперативом пошук не стільки відповідників, скільки заміників інституційного профілю піонерів (Кутуєв, 2016).

Україна завжди знаходилася у засадничо відмінній ситуації. З набуттям політики євроінтеграції панівного статусу легітимація будь-якої форми авторитаризму (навіть такого, що стимулює розвиток), є вкрай неможливою. Саме це пояснює той факт, що риторика «демократії» набула майже універсального характеру серед політичних сил України. Водночас досвід постленінської Центральної та Східної Європи й «кельтського тигру» – Ірландії – засвідчує, що хоча демократична держава, яка сприяє розвитку, здатна реалізовувати успішну економічну політику, функціонуючи у середовищі плюралістичного політичного суспільства (цілком розкриваючи творчий потенціал соціальної дії), таке поєднання демократії та «сильної» держави є недовготривалим (Кутуєв, 2016).

В Україні розбудова демократичної держави, що сприяє розвитку, яка використовувала б увесь спектр методів, притаманних владі як феномену (від примусу до кооперації, позаяк, за переконанням М. Гаугарда, «реальна» влада, як емпіричний феномен, існує у континуумі, екстремумами якого є конфлікт та консенсус) (Haugaard, 1997), ускладнюється пануванням успадкованої від ленінського режиму патримоніальною бюрократичною культурою та поглибленими практиками організаційної корупції. У 1990-ті – на початку 2000-х років Центральна та Східна Європа доволі успішно торувала шлях розбудови капіталістичних інституцій за відсутності локальних капіталістів – роль останніх займали ТНК – що відкривало можливості для залежного розвитку, натомість, соціальні зміни в Україні – так само як і в Росії – достоту мали своїм вислідом постання потужного класу капіталістів, етос якого спонукає до дій, що підривають інституції «раціонального» капіталізму, та скеровує країну дорогою прогресивного недорозвитку. Але і залежний розвиток продемонстрував свої обмеження, спричинивши нативістську та популістську реакцію на поступ неолібералізму Європейського Союзу (Кутуєв, 2016).

Патримоніалізація держави та консолідація персонального правління (*personal rulership*) (під цим явищем Г. Рот розумів детрадиціоналізований, персоніфікований патримоніалізм) (Rand, 1982), які коливаються поміж олігархічно-суперпрезиденталістськими та олігархічно-парламентськими формами із акцентацією на клієнталізмі, уможливають поступ kleptocraticної держави, яка можливо і не є ідеальним типом «держави, що спрямована проти розвитку» (термін Н. Моузеліса), симбіонтом якої є політичний капіталізм, але, водночас не спроможна стати на рейки політики розвитку й модернізації (Кутуєв, 2016).

Однією з ключових характеристик держави, яка налаштована на стимулювання розвитку, є її відносна автономія, тобто спромога формулювати та втілювати політику, яка конфліктує з інтересами впливових соціальних груп. Водночас зміцнення держави як корпоративного діяча може загрожувати її автономії, натомість, її ефективно втручання до економічної сфери часто робить з держави арену соціальних конфліктів. Держава справляє неабиякий вплив на процеси розвитку, використовуючи стратегічно важливі підприємства, що знаходяться у державній власності. Така політика є класичною і виправдовує себе за умов, коли є потреба подолати перепони приватним інвестиціям, які створюються зовнішніми факторами. Втручання держави до певної галузі економіки виконує функцію запрошення приватним діячам; воно також допомагає визначати пріоритетні напрями економічної трансформації. За обставин ринку, що контролюється олігополіями, саме державні підприємства сприяють відновленню конкуренції. Зазвичай, державні підприємства оперують

у тих секторах економіки, яким потрібні великі капіталовкладення та висока технологічна дисципліна (Кутуєв, 2016).

V. СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ

Основними цілями семінарських занять є закріплення та поглиблення знань, які отримані на лекціях та в процесі самостійної підготовки аспірантів, сприяння та розвинення у аспірантів навичок самостійного та аналітичного мислення, вміння вести дискусію, відстоювати власну точку зору, узагальнювати отриману інформацію.

Тема 1: Теоретичні аспекти дослідження регіонального розвитку.

План заняття:

1. Класифікація теорій регіонального розвитку.
2. Регіональна історія та економічна географія як підвалини теорій регіонального розвитку.
3. Регіоналізм та регіоналізація Європи.
Література: Баз.: 1, 4; Дод.: 4, 7.

Тема 2: Сутність та поняття Центральної та Східної Європи.

План заняття:

1. Багатоплановість теоретичного розуміння європейського регіону.
2. Східна Європа у дискурсі орієнтації та європеїзації.
3. Центральна Європа як ідеологічний феномен.
Література: Баз.: 1, 4; Дод.: 4, 17.

Тема 3: ЦСЄ та трансформація європейського простору.

План заняття:

1. Глобальний, регіональний, інституціональний та рефлексивний аспект політичного простору Європи.
2. Європейський політичний простір: наднаціональний чи транснаціональний?
3. Відносини «ядро-периферія».

Література: Баз.: 1, 4; Дод.: 25.

Тема 4: Соціальні групи та правлячі класи в процесі модернізації та трансформації регіону.

План заняття:

1. Взаємодія технократів, менеджерів та інтелігенції.
2. Висхідна та низхідна соціальна мобільність серед посткомуністичних еліт.
3. Форми власності та стратегії приватизації.
4. Центральноєвропейська інтелігенція і буржуазія: особливості взаємодії.

Література: Баз.: 1, 4; Дод.: 7, 8, 9.

Тема 5: Трансформація та демократизація політичних режимів.

План заняття:

1. Структурні та акторні теорії демократизації.
2. Хвилі демократизації С. Хантінгтона.
3. Класифікації політичних режимів та індекси демократії.
Література: Баз.: 1, 4; Дод.: 1, 9, 16.

Тема 6: Євроінтеграція та євроскептицизм як тенденції розвитку соціального простору регіону.

План заняття:

1. Л.Хуге, Г. Маркс «Багаторівневе управління та європейська інтеграція».
2. Федералістський та функціоналістський типи структурування політичних просторів.

Література: Баз.: 1, 4; Дод.: 22, 24, 26.

Тема 7: Європейська ідентичність у контексті соціального конструктивізму.

План заняття:

1. Пошук консолідуючих символів ЄС.
2. «Manifesto for re-building Europe» як пошук європейських інтелектуалів.
3. Національні міфи та європейські бренди у культурно-символічній політиці центрально- та східноєвропейських держав.

Література: Баз.: 1, 4; Дод.: 2, 15.

Тема 8: Модернізація і трансформація України в межах розвитку центрально та східно європейського регіону.

План заняття:

1. Особливості трансформаційних процесів у працях Н. Паніної.
2. Є.Головаха про модернізацію та зміну системи цінностей в українському суспільстві.
3. Держава, що сприяє розвитку як передумова модернізації в Україні в контексті досліджень П. Кутуєва.

Література: Баз.: 1, 4; Дод.: 3, 5, 27.

Тема 9: Перспективи та моделі розвитку країн ЦСЄ.

1. Регіональні союзи та стратегічне співробітництво. «Східне партнерство»: переваги і недоліки.
2. Перспективи регіональних союзів для України.

Література: Баз.: 2, 3; Дод.: 23, 25, 27.

VI. КОНТРОЛЬНІ РОБОТИ

Робочим навчальним планом відведено 2 години аудиторних занять для проведення модульної контрольної роботи (МКР). Основна мета – контроль сформованих у аспірантів знань та умінь, отриманих в процесі вивчення навчального матеріалу.

МКР проводяться на семінарському занятті. Кожна МКР передбачає письмову відповідь з тем, перелік яких наведений у додатку 2.

Також протягом вивчення дисципліни проводяться експрес-контрольні, які дають змогу виявити знання аспірантів щодо ключових наукових понять навчальної дисципліни. Експрес-контрольні (4 експрес-контролі на лекціях) передбачають письмове визначення понять теорій трансформації та модернізації Східної та Центральної Європи.

VII. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Кутуєв П.В. Трансформації модерну: інституції, ідеї, ідеології : монографія / П.В. Кутуєв. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2016. – 516 с.
2. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе. / Пшеворский А.; [Пер с англ.; Под ред. В.А.Бажанова]. — М: РОССПЭН, 1999. — 320 с.
3. Селеньи И. Построение капитализма без капиталистов. Образование классов и борьба элит в посткоммунистической Центральной Европе. — К. : Ин-т социол. НАН Украины, 2008. — 320 с.
4. Тилли Ч. Принуждение, капитал и европейские государства. 990 – 1992 гг. . — Издательский дом «Территория будущего», 2009. - 360 с.
5. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / С. Хантингтон. — М.: РОССПЭН, 2003. — 386 с.

Допоміжна:

1. Бабенко С.С. Социальный механизм постсоветской трансформации: деятельностно-структурный подход // Посткоммунистические трансформации: векторы, измерения, содержание / под ред. О.Д.Куценко, С.С.Бабенко. - Х. Изд. центр Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина 2004. – С. 251-274.
2. Багінський А.В. Символічний простір Європейського Союзу: інтеграція, ідентичність, міфи / «Сучасні проблеми політичної системи України» зб.наук.праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної інтернет конференції, 2016. – С. 5-16.
3. Бондарець М. Глобальні стратегії трансформації та структурної модернізації соціально-економічного розвитку транзитивних країн // Дослідження міжнародної економіки. – 2011. – Вип. 2 (67). – С. 99-110.
4. Бондунов А.Л. Современная Восточная Европа: границы понятия и геополитическая организация // Вестник Московского университета. – Сер. 18. – Социология и политология. - 2013. - №1. – С.208-222.
5. Головаха Е.И., Панина Н.В. Постсоветская деинституционализация и формирование новых социальных институтов в Украине // Социология: теория, методы, маркетинг. - 2001. - № 4. - С. 5 - 22.

6. Досвід децентралізації у країнах Європи : зб. док. Пер. з іноз. мов / Заг. ред. В. Б. Гройсмана. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2015. – 766 с.
7. Зеликова Ю.А. Стареющая Европа: демография, политика, социология. –2014. – 224 с.
8. Кіш Є.Б. Центральна Європа: теоретико-методологічні засади концепту / Є. Б. Кіш. // Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. : Історія. - 2012. - Вип. 28. - С. 190-194.
9. Куценко О., Бабенко С. Европейские представления и различия: сравнительные исследования в усовершенствовании преподавания социологии // Социология: теория, методы, маркетинг. - 2009, №. 4. - с. 186-194.
10. Лейпхарт А. Конституционные альтернативы для новых демократий / Политология: / А. Лейпхарт; [Хрестоматія ; Сост. проф. М.А.Василик, доц. М.С.Вершинин]. – М.: Гардарики, 2000. — С. 421 — 436.
11. Макаренко Б. Посткоммунистические страны: некоторые итоги трансформации / Б. Макаренко // Полития. — 2008. — № 3 (50). — С.105—125.
12. Мацієвський Ю. Між авторитаризмом та демократією: політичний режим після «помаранчевої революції» / Ю. Мацієвський // Політичний менеджмент. — 2006. — № 5. — С. 18 — 32.
13. Мачкув Е. Преобразование коммунистического тоталитаризма и посткоммунистическая системная трансформация: проблемы, концепции, периодизация / Е.Мачкув // Полис. — 2000. — № 4. — С. 38 —59.
14. Мельвиль А.Ю. О траекториях посткоммунистических трансформаций / А.Ю. Мельвиль // Полис. — 2004. — № 2. — С. 64—75.
15. «Миф и демократия в Восточной Европе»: [Электронный ресурс]: (25-27 Октября 2002, Регенсбургский университет, Германия); [А.Велль, Х.Видра, Р.Пинсент, А.Закольчая, А.Вахтел и др.]. — Режим доступа до джерела:
http://www.uniregensburg.de/Fakultaeten/phil_Fak_IV/Slavistik/institut/woell/Myth-and-Democracy.htm
16. Общественные трансформации в странах Центральной и Юго-Восточной Европы (90-е годы XX века – начало XXI столетия). – М.: Институт славяноведения РАН, 2008. – 352 с.
17. Піляєв І.С. Концепція регіону Центрально-Східної Європи: актуальний погляд // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – Вип. 116 (Частина 1). - 2013. – С. 34-48.
18. Растоу Д.А. Переходы к демократии: попытка динамической модели / Д.А. Растоу // Полис. — 1996. — № 6. — С.5 — 15.

19. Фисун А.А. Демократия, неопатримониализм и глобальные трансформации / Фисун А.; Региональный филиал Национального ин-та стратегических исследований в г.Харькове. — Х.: Константа, 2006. — 352 с.
20. Шведа Ю.Р. Стратегії демократичної трансформації (транзиту) в західній політичній науці / Ю.Р. Шведа // Віче. — 2007. — № 12. — С. 29—31.
21. Institutional design in post-communist societies. Rebuilding the ship at sea / edited by J.Elster, Clauss Offe, and Ulrich K. Preuss. — Cambridge: University Press, 1998. — 350 p.
22. Hooghe L., Marks G., Schakel A.H. The Rise of regional authority: A comparative study of 42 democracies. N.Y.: Routledge, 2010. - 361 p. - Mode of access: <http://www.unc.edu/~gwm/~/assets/doc/The%20Rise%20of%20Regional%20Authority.pdf>
23. Jones A., Clark J. The spatialities of Europeanization: power, governance and territory in Europe. Abingdon: Routledge, 2010. - 182 p.
24. Rokkan S. The center-periphery polarity // Center periphery structures in Europe: an ISSC workbook in comparative analysis. — Frankfurt a. M.; N.Y.: Campus verl., 1987. — P. 17-50.
25. Rumford C. Rethinking European spaces: Territory, borders, governance // Comparative European Politics. L., 2006. - Vol. 4, N. 2. - P. 127-140.
26. Schmitter, Philippe C. Neo-neo-functionalism [Електронний ресурс] / Philippe C. Schmitter // European University Institute. — July 2002. — PP. 1–2 // For publication in: Wiener, Antje and Thomas Diez, eds. European Integration Theory. — Oxford: Oxford University Press, 2003 / - Mode of access: <http://www.eui.eu/Documents/DepartmentsCentres/SPS/Profiles/Schmitter/NeoNeoFunctionalismRev.pdf> - Назва з екрана.
27. Soderbaum F., Sbragia A. Linkin European integration and comparative regionalism [Електронний ресурс] // Paper for UACES Conference 2010, Bruges // - Mode of access: http://www.uaces.org/pdf/papers/1001/soderbaum_f.pdf. - Назва з екрана.
28. The consolidation of democracy in East-Central Europe / edited by K. Davisha and B. Parrot. — Cambridge, University Press, 1997. —389 p. — ISBN 0-521-590-64.

Інформаційні ресурси:

1. <http://i-soc.com.ua/journal/content.php> – Соціологія: теорія, методи, маркетинг.
2. <http://www.nbuv.gov.ua> – Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського.
3. <http://m.eep.sagepub.com/content/29/3?etoc> – East Europe Politics and Societies and Cultures.
4. <https://nsuworks.nova.edu/pcs/about.html> – Peace and Conflict Studies Journal.

Додаток 1

Рейтингова система оцінювання успішності аспірантів

Рейтинг аспіранта з дисципліни складається з балів, що він отримує за такі види робіт:

- 1) відповіді на семінарських заняттях;
- 2) активна робота на семінарських заняттях;
- 3) експрес-контрольні в процесі лекційних занять;
- 4) написання модульної контрольної роботи (МКР).

I. Робота протягом семестру

1. Виступи на семінарських заняттях

Максимальна кількість балів, які аспірант може отримати на всіх семінарських заняттях протягом семестру, дорівнює 25 балів.

При відповіді на кожне питання аспірант отримує:

«відмінно» – 5 балів – повна відповідь (не менше 90% потрібної інформації) якщо при відповіді аспірант демонструє глибоке знання матеріалу, логічно і послідовно його викладає, дає обґрунтовані висновки, вільно оперує конкретними даними, з легкістю і переконливо відповідає на поставлені питання;

«добре» – 4 бали – достатньо повна відповідь (не менше 75% потрібної інформації) або повна відповідь з незначними неточностями, відповідає на більшість з поставлених запитань викладача та аспірантів;

«задовільно» – 3 бали – неповна відповідь (не менше 60% потрібної інформації)

«незадовільно» – 0 балів – значні помилки, виступ не послідовний, на поставлені запитання не відповідає взагалі, відсутня робота на семінарі.

2. Активність роботи на семінарських заняттях

Максимальна кількість балів, які аспірант може отримати на всіх семінарських заняттях протягом семестру, дорівнює 15 балів.

«відмінно» – 3 бали – аспірант бере активну участь в обговоренні усіх питань плану семінарського заняття;

«добре» – 2 бали – аспірант бере участь в обговоренні окремих питань плану семінарського заняття.

«задовільно» – 1 бал – аспірант бере участь в обговоренні одного питання плану семінарського заняття.

«незадовільно» – 0 балів – аспірант не бере участі в обговоренні питань теми семінарського заняття.

3. Експрес-контрольні на лекціях

Експрес-контрольні роботи оцінюються у 5 балів кожна. Враховуючи, що протягом семестру відбувається 4 експрес-контролі, максимальна кількість балів за експрес-контрольні – 20 балів.

«відмінно» – 5 балів – повна відповідь (не менше 90% потрібної інформації);

«добре» – 4 балів – достатньо повна відповідь (не менше 75% потрібної інформації) або повна відповідь з незначними неточностями;

«задовільно» – 3 бали – неповна відповідь (не менше 60% потрібної інформації) та незначні помилки;

«незадовільно» – 0 балів – немає відповіді, або аспірант відсутній під час написання роботи.

4. Модульна контрольна робота (МКР)

Дві МКР оцінюються максимально 10 балів кожна. Відповідно, сумарний ваговий бал для МКР – 20 балів.

Кожна МКР відбувається після опрацювання розділу навчальної дисципліни і передбачає письмову відповідь на 1 питання, перелік яких наведений у додатку 2, протягом однієї академічної години на семінарських заняттях.

Оцінювання відповіді на питання здійснюється за наступними критеріями:

«відмінно» – 10-9 балів – надаються точні дефініції, надано декілька теоретично обґрунтованих аргументів щодо питання, наведення прізвищ дослідників, які вивчали дану проблему;

«добре» – 7-8 балів – відображається сутність питання, але наявні неточності у відповіді;

«задовільно» – 6 балів – неповна відповідь, наявні суттєві помилки;

«незадовільно» – 0 балів – відсутня або некоректна відповідь.

5. Заохочувальні бали

Всього не більше 10 балів за такі види робіт:

– за науково-дослідницьку діяльність (участь у конференціях, «Днях науки ФСП», конкурсах наукових робіт, публікації).

II. Порядок проведення атестацій і семестрового контролю

На першій атестації аспірант отримує «зараховано», якщо його поточний рейтинг на час атестації складає 20 і більше балів.

На другій атестації аспірант отримує «зараховано», якщо його поточний рейтинг на час атестації складає 40 і більше балів.

У випадку, якщо цей показник не відповідає вимогам, виставляється «не атестований».

Сума рейтингових балів, отриманих аспірантом протягом семестру, за умови зарахування МКР, переводиться до підсумкової оцінки згідно з таблицею переведення. Якщо сума балів менша за 60, але МКР зараховано, аспірант виконує залікову контрольну роботу. У цьому разі сума балів за виконання МКР та залікову контрольну роботу переводиться до підсумкової оцінки згідно з таблицею переведення. Аспірант, який у семестрі отримав більше 60 балів та має позитивну оцінку за МКР, отримує залікову оцінку «автоматом».

Аспірант, який у семестрі отримав більше 60 балів, але бажає підвищити свій результат, може взяти участь у заліковій контрольній роботі. У цьому разі остаточний результат складається з балів, отриманих на заліковій контрольній роботі та балів за МКР.

Ваговий бал залікової контрольної роботи – 80 балів.

Завдання залікової контрольної роботи складається з чотирьох питань, на які повинен відповісти аспірант. Питання є різними за змістом, відповідають тематиці лекцій, семінарів, самостійної роботи, питань з самоконтролю (перелік питань у додатку 3).

Відповідь на кожне питання оцінюється у 20 балів.

Система оцінювання питання:

«відмінно» – 20-18 балів – повна відповідь на питання (не менше 90% потрібної інформації);

«добре» – 17-15 балів – достатньо повна відповідь (не менше 75% потрібної інформації, незначні неточності);

«задовільно» – 14-12 балів – неповна відповідь (не менше 60% потрібної інформації та деякі помилки);

«незадовільно» – 0 балів – незадовільна відповідь.

Таблиця переведення значення рейтингових балів до оцінки за університетською шкалою для виставлення їх до заліково-екзаменаційної відомості та залікової книжки:

Бали	Оцінка
------	--------

100...95	Відмінно
94...85	Дуже добре
84...75	Добре
74...65	Задовільно
64...60	Достатньо
Менше 60	Незадовільно
МКР не зараховано	Не допущено

Додаток 2

Питання для підготовки до поточного контролю

1. Розкрийте структурні та процедурні фактори режимних трансформацій.
2. Наведіть приклади демократії, автократії та «сірої зони».
3. Розкрийте зміст праці Л.Хуге, Г. Маркс «Багаторівневе управління та європейська інтеграція».
4. Розкрийте соціально-класову структуру посткомуністичних суспільств регіону.
5. Проаналізуйте консолідуючі символи ЄС.
6. Охарактеризуйте основні положення «Manifesto for re-building Europe» як пошук європейських інтелектуалів.
7. Визначте особливості трансформаційних процесів у працях Н. Паніної.
8. Є. Головаха про модернізацію та зміну системи цінностей в українському суспільстві.
9. Охарактеризуйте державу, що сприяє розвитку як передумова модернізації в Україні в контексті досліджень П. Кутуєва.
10. Розкрийте трудові орієнтації східноєвропейського населення та виробничий сектор країн регіону.
11. Розкрийте особливості ринку праці та інновації. Науково-технічний розвиток країн ЦСЄ у динаміці економічних циклів.
12. Порівняння модернізаційного потенціалу економіки України та країн ЦСЄ.
13. Громадянська активність і політична участь та патронажно-клієнтарна система влади.
14. Політизація соціуму versus Соціалізація політики.
15. Ерозія та еволюція політичних інститутів ЦСЄ.

Додаток 3

Питання для підготовки до залікової контрольної роботи

1. Класифікація теорій регіонального розвитку.
2. Регіональна історія та економічна географія як підвалини теорій регіонального розвитку.
3. Регіоналізм та регіоналізація Європи.
4. «Жорстка» та «м'яка» парадигма теорій регіонального розвитку.
5. Концепція «дифузії інновацій» Т. Хагерстранда.
6. Федералістський та функціоналістський типи структурування політичних просторів..
7. Чотири особливості функціоналізму.
8. Ф. Шміттер про регіональну інтеграцію.
9. Три узагальнення європейської інтеграції: «Європа різних швидкостей», «Європа a la carte», «Європа концентричних кіл».
10. С. Роккан. Концептуальна карта Європи. «Пояс міст».
11. «Європейське поле» у термінах теорії поля П. Бурд'є.
12. Ринкова, політична та правова сфери поля П. Бурд'є.
13. Неофункціоналізм та новий інституціоналізм у європейських студіях.
14. Багатоплановість теоретичного розуміння європейського регіону.
15. Східна Європа у дискурсі орієнтації та європеїзації.
16. М. Кундера «Вкрадений Захід або трагедія Центральної Європи».
17. Центральна Європа як ідеологічний феномен.
18. Дж.Х Маккіндер про поняття «хартленду».
19. Регіон у цивілізаційній моделі С. Хантінгтона.
20. Social space versus Political Space.
21. Глобальний, регіональний, інституціональний та рефлексивний аспект політичного простору Європи.
22. Європейський політичний простір: наднаціональний чи транснаціональний?
23. «Дефіцит демократії» Ю. Хабермаса.
24. Відносини «ядро-периферія».
25. Докомуністичний, комуністичний та посткомуністичний стан суспільств регіону.
26. Соціальні змін в ЦСЄ в контексті теорій П. Бурд'є.
27. Теорії пристосування траєкторій та path-derived.
28. СРСР та країни Центральної та Східної Європи: причини, початок та хід трансформацій.
29. «Оксамитові революції» 1989-1990 рр..
30. Трансформація через запозичення: умови реалізації та межі можливого.
31. Від державного соціалізму до транснаціонального капіталізму.
32. Формування багатопартійності та «круглий стіл» у Польщі.
33. Трансформаційний процес в Угорщині.
34. Грудневі події в Румунії: революція чи путч?
35. Політичні партії в процесі реформ у Словаччині.
36. Хорватія та європейські структури.
37. Євроінтеграція Болгарії.
38. Європеїзм та проблема національної ідентичності.
39. «Революція свідомості» у польській ретроспективі.
40. Дискусії словацької інтелігенції про «ніжну революцію».
41. Вацлав Гавел і проблема «чеського абсурдизму».
42. Роль творчої інтелігенції у політичному житті Словенії.
43. Центральноевропейська інтелігенція і буржуазія: особливості взаємодії.
44. Економічна буржуазія та культурна буржуазія.

45. «Прискорення модернізації» як антибуржуазний проект центральноєвропейської інтелігенції.
46. Структурні та акторні теорії демократизації.
47. Хвилі демократизації С. Хантінгтона.
48. Класифікації політичних режимів та індекси демократії.
49. Феномен гібридних політичних режимів.
50. Рейтингові та експертні соціологічні інструменти для порівняльного аналізу трансформацій.